

В.М. Духневич

До проблеми вивчення професійної діяльності психолога-консультанта: можливі напрямки дослідження

В статті розглядається проблема професійної діяльності психолога-консультанта. Пропонується розгляд трьох можливих об'єктів дослідження – характеристик діяльності, особистісно-професійних рис та феноменів поведінки, рівневих характеристик діяльності. Розглядається специфіка кожного з цих об'єктів дослідження.

Останнім часом спостерігається підвищення зростання інтересу до специфіки професійної діяльності психолога. Дедалі частіше постає питання про атестацію діяльності психолога, залежність ефективності його роботи від особистісних рис, умов праці тощо. Особливої актуальності набула проблема факторів професійного вигорання та засобів його подолання і уникнення. На жаль, здебільшого обговорення та розроблення таких важливих питань не йде далі окремих висловлювань, які ми зустрічаємо на сторінках “Психологической газеты”. Ґрунтовних праць у цій галузі поки що мало.

Зважаючи на широке коло проблем, у розв'язанні яких бере участь психолог – чи то психологічне консультування, чи маркетингові дослідження, чи участь психолога у формуванні іміджу політика, – слід говорити про необхідність вивчення особливостей професійної діяльності психологів різних профілів. В даній статті ми хотіли б запропонувати можливу схему дослідження специфіки професійної діяльності психолога-консультанта.

У найбільш загальному вигляді її специфіку можна представити у вигляді трьох великих об'єктів дослідження:

1. характеристики діяльності;
2. особистісно-професійні риси психолога та феномени поведінки;
3. рівневі характеристики діяльності.

Розглянемо запропоновану схему більш детально. Перший об'єкт дослідження – *характеристики діяльності*. У кожному конкретному випадку психолог разом з клієнтом або замовником обговорює *цілі* та завдання їх спільної роботи, визначає *об'єкт* та *предмет* взаємодії, *засоби досягнення* поставлених практичних і теоретичних завдань. У загальному вигляді розгляд завдань психолога ми знаходимо в запропонованій С.Д.Максименко та Т.Б.Льїною [1] розробці освітньо-кваліфікаційної характеристики сучасного психолога. Крім того, в деяких підручниках з психології можна знайти посилання на ті чи інші

практичні та теоретичні завдання, які розглядає та вирішує кожний розділ психології. У більш вузькому розумінні, наприклад, у нашому випадку, при дослідженні особливостей діяльності психолога-консультанта така цілі, завдання, об'єкт і предмет взаємодії та засоби діяльності є більш специфічними і залежать від кожного конкретного випадку. Наприклад, при розв'язанні проблем, пов'язаних з тривожністю чи невпевненістю, ці завдання спрямовані на те, щоб зменшити тривожність, знайти резерви в особистості клієнта тощо. Об'єктом взаємодії будуть взаємовідношення "клієнт-терапевт"; предметом – тривожність (проблема, яку пред'являє клієнт). Залежно від специфіки кожної конкретної проблеми (у нашому випадку – зменшення тривожності) психолог обиратиме ті чи інші засоби вирішення поставлених завдань.

Важливим параметром характеристик діяльності психолога є *позиція*. Наприклад, він може займати одну з п'яти позицій: експерт, консультант, психодіагност, "той, що допомагає", "той, що навчає". Залежно від того, яку з позицій займе психолог в кожному конкретному випадку, він обиратиме і засоби досягнення *результату діяльності*. Відповідно до цього зазнаватимуть змін цілі та завдання діяльності.

З позицією психолога пов'язана така важлива характеристика як *образ психолога*. У свідомості пересічного громадянина він асоціюється з людиною, що володіє певними засобами впливу на іншу людину, а інколи сприймається навіть як шаман. Це пов'язано насамперед з недостатньою обізнаністю населення щодо можливостей психолога, особливостей тих послуг, які він надає, специфікою його діяльності, недостатньої сформованості іміджу психолога. У зв'язку з цим актуальним було б актуальними дослідження специфіки сприйняття психолога пересічним громадянином, що допомогло б корегувати образ психолога. Існують два параметри – *образ клієнта та регулятори діяльності*. Залежно від того, яким психолог (консультант) буде бачити свого клієнта, він прогнозуватиме свої конкретні дії (в тому числі і засоби лікування), і будувати свою діяльність у цілому. Так, наприклад, якщо психолог сприймає клієнта в позитивному контексті, він, напевно, бачитиме більше ресурсів у особистості цього клієнта. З цим безпосередньо пов'язаний такий параметр, як *психологічне благополуччя*. У вітчизняній літературі не існує жодної праці, присвяченій впливові на діяльність психолога цього фактору. У зарубіжній літературі такі дослідження стосуються головним чином психологічного неблагополуччя, зокрема, професійного "вигорання".

Вплив на роботу психолога такого параметра, як регуляторні механізми діяльності, важко переоцінити. До таких регуляторів діяльності можна віднести цінності, норми (в тому числі і етичні), соціальний контроль тощо. Залежно від цінностей, яких дотримується психолог, він

сприйматиме клієнта, формуватиме своє ставлення до нього. Органічно пов'язані з цінностями етичні норми та стандарти діяльності психолога, а також соціальний контроль, наприклад, у вигляді моралі. Цінності є внутрішнім регулятором, а етичні норми і соціальний контроль – зовнішнім. Серед цих можливих механізмів впливу, регуляції діяльності особливе місце, без сумніву, належить етичним нормам.

Наступним об'єктом дослідження є *сукупність особистісно-професійних рис психолога та феноменів поведінки*. Різні автори висувують власні вимоги до особистості психолога, пропонують своє бачення цих особливостей. Найчастіше в літературі зустрічаються посилення на такі професійно важливі параметри: соціальний інтелект (здатність до розуміння поведінки і розпізнання відхилень в ній як в інших людей, так і в самого себе), фасилітативність (використання підтримуючого стилю соціальних відносин), комунікативна компетентність, спостережливість, швидка орієнтація, інтуїція, емпатія, доброта, рефлексія, антиципація, самоконтроль, стресостійкість, терпимість, здатність до творчості, готовність вчитися, низька агресивність тощо. Зупинимося на тих характеристиках, які ще не були розглянуті. До них можна віднести: відповідальність, конфліктність, адаптивність, відкритість-закритість, авторитаризм, спрямованість та здатність до співробітництва.

Відповідальність. Не викликає сумніву, що цей феномен є важливим у професійній діяльності не лише психолога, а й всіх представників інших професій. Відповідальність в даному випадку може виступати одним з параметрів, що впливає на ефективність діяльності і є її регулятором. Слід відзначити, що етичний аспект діяльності психолога детальніше розроблений західними вченими; у вітчизняній літературі він практично не розглядається.

Конфліктність. Даному феномену поведінки присвячено чимало праць, існує навіть спеціальний розділ соціальної психології – конфліктологія. Серед найвідоміших дослідників варто назвати В.І.Андрєєва [2], В.В.Бойко, А.Г.Ковальова, В.Н.Панфьорова [3], Л.А.Петровську [4], Дж.Гр.Скотт [5] та ін.

Однак нас в більшій мірі цікавить аспект, що стосується впливу на діяльність психолога саме конфліктності: наскільки ефективною буде робота консультанта чи психотерапевта, в якого існують певні конфлікти з колегами або, що важливіше, внутрішньо-особистісні конфлікти. Це насамперед пов'язано з тим, наскільки психолог здатен знаходити спільну мову з іншими людьми, спеціалістами. Сюди слід також віднести і вміння психолога створювати команду (це питання про це на сторінках “Психологической газеты” піднімала Панкова Н.М. [6]).

Адаптивність. Цей феномен пов'язаний з умінням психолога пристосовуватися до навколишнього середовища, що, звісно, не означає

конформності. Адже, якщо він не буде адаптивним, це може позначитися на ефективності його діяльності і професійних стосунках, що буде виявлятися насамперед у підвищеній конфліктності. Адаптивність передбачає вміння знаходити спільну мову, досягти компромісу при розв'язанні конкретних проблем.

Відкритість-закритість. Можна припустити, що цей феномен тісно пов'язаний з такою рисою особистості як консерватизм-радикалізм. І хоча нам не відомо, чи існують ґрунтовні дослідження з даної проблеми, однак гадаємо, що відкритість новому досвіду, готовність до засвоєння нового, готовність вчитися є важливими у професійній діяльності будь-якого психолога-професіонала.

Авторитаризм. Даний феномен поведінки психолога, зокрема психолога-консультанта, насамперед виявляється у тому, наскільки він може нав'язувати свою точку зору клієнту. Цікавим було б дослідження впливу цього фактора на специфіку консультативного процесу, особливості терапевтичних стосунків при вираженій авторитарній установці у психолога тощо. Можна припустити, що при високому ступені авторитаризму психолога він буде нав'язувати клієнту свою точку зору. І навпаки, при не авторитарній позиції – спілкування буде більш відкритим, гнучким.

Спрямованість. Дослідження даного феномену проводяться вже давно. Для прикладу можна навести концепцію направленості особистості, запропоновану В.Смейкало і М.Кучер [7]. Вона включає: направленість на задачу, на взаємодію і на себе. Очевидно, залежно від типу спрямованості, психолог обиратиме різні стратегії консультування. Дослідження даного феномену стосовно професії психолога також було б цікавим.

Безпосередньо з спрямованістю пов'язана і *здатність до співробітництва*, зокрема вміння створювати команду. При вирішенні складних, комплексних завдань, які виходять за межі компетентності психолога, це особливо актуально, оскільки вимагає його співпраці з іншими професіоналами. Якщо взяти до уваги логіку дослідження, запропоновану К.Томасом [7, с. 141-143.], у структурі здатності до співробітництва можна виокремити принаймні п'ять можливих варіантів побудови контакту: суперництво, співробітництво, уникнення, пристосування і компроміс. На жаль, як і в попередніх випадках, ми не знайшли жодної роботи, в якій би досліджувався зв'язок цієї здатності з особистісними якостями психолога. Тому важливим видається дослідження залежності обраних технік від специфіки моделі побудови контакту. Станнім об'єктом дослідження є сукупність *рівневих характеристик діяльності психолога*, до якого можна віднести такі параметри: *вміння; навички; ролі та функції психолога, регулятори діяльності, мо-*

тиви діяльності, обмеження та професійне вигорання. Зупинимося на них детальніше.

Не викликає сумніву, що для успішної і ефективної праці в будь-якій галузі для спеціаліста важливими є певні професійні вміння та навички.

Наступною проблемою, що, на жаль, недостатньо розроблена у вітчизняній літературі, є проблема *ролей*, які може обирати психолог під час виконання професійних обов'язків. Це також виявляється і в проблемі *функцій*, що їх виконує психолог.

Наявність в цій сукупності параметру *регулятори діяльності* пов'язана з тим, що як уже зазначалося вище, механізми регуляції діяльності можуть мати різну природу: бути або зовнішніми (соціальний контроль, Етичний кодекс психолога), або внутрішніми (цінності, яких дотримується і поділяє психолог).

Мотиви діяльності. Це насамперед питання про те, що спонукає особу займатися психологією. Так, наприклад, людина може обирати своїм фахом психологію, сподіваючись на певні переваги, що надає статус психолога, або ж бажаючи розібратися в своєму внутрішньому світі чи краще розуміти інших. Своє бачення проблеми пропонують російські колеги [8, 9]. Однак і в даному випадку ми змушені констатувати відсутність ґрунтовних праць з цієї тематики. Тому цікавим було б розглянути питання про зв'язок мотивації вибору абітурієнтами спеціальності "психологія" та успішністю навчання, баченням свого місця у майбутньому тощо.

Що стосується *обмежень*, вони можуть бути принаймні двох видів. По-перше, це обмеження, спричинені неможливістю психолог працювати з певною категорією осіб, через недостатню компетентність, обізнаність з проблемою тощо. По-друге, це обмеження, зумовлені наявністю в особи певних захворювань (насамперед, психічних) або внаслідок професійної непридатності. У зв'язку з цим хотілося б нагадати, що на даний момент досі відсутні професіограми різних спеціалістів в області психології (розроблено професіограму лише для шкільного психолога). Це тим більше важливо, оскільки при вступі на факультети, де готують психологів, відсутній професійний психологічний відбір.

Останній компонент в цій групі – *професійне вигорання*. Ця проблема надзвичайно актуальна і пов'язана з ефективністю діяльності психолога-консультанта [10]. Основними напрямками її дослідження можуть стати такі: аналіз факторів, що викликають професійне вигорання (погіршення); дослідження чинників, що запобігають професійному послабленню; аналіз факторів, що є профілактичними у професійному вигоранні; дослідження чинників, що допомагають у реабілітації після нього тощо.

Перелік запропонованих до розгляду феноменів не вичерпує всіх можливих параметрів, дослідження впливу яких на діяльність психолога не менш важлива. Ми окреслили лише коло деяких проблем, які чекають свого розв'язання найближчим часом.

Література

1. Максименко, С.Д., Ільїна, Т.Б. До проблеми розробки освітньо-кваліфікаційної характеристики сучасного психолога. // Практична психологія та соціальна робота, № 1, 1999. – с. 2-6.
2. Андреев В.И. Саморазвитие культуры разрешения конфликтов. //Хрестоматия по социальной психологии. М.: Международная педагогическая академия, 1994. – с.76-87.
3. Бойко В.В., Ковалев А.Г., Панфёров В.Н. Социально психологический климат коллектива и личность. М.: Мысль, 1983. – 207 с.
4. Петровская Л.А. О понятийной схеме социально-психологического анализа конфликта.// Теоретические и методические проблемы социальной психологии. Под ред. Андреевой Г.М., Богомоловой Н.Н., М., 1977. - сс.132-143.
5. Скотт Дж.Гр. Конфликты. Пути их преодоления. Киев: Внешторгиздат, 1991. – 200 с.
6. Панкова Н.М. Практический психолог в образовании. // Психологическая газета. № 12(39), декабрь 1998. – с.12.
7. Елисеев О.П. Конструктивная типология и психодиагностика личности. – Псков: Из-во Псковского областного ин-та усовершенствования учителей, 1994. – 280 с.
8. Донцов А.И., Белокрылова Г.М. Профессиональные представления студентов-психологов. // Вопросы психологии. 1999. №2. – сс.42-49.
9. Дружинин В.Н. Быть психологом не по названию // Психологическая газета. № 12(39), декабрь 1998. – с. 11.
10. Cherniss C. Beyond Burnout: helping teachers, nurses, therapists & lawyers recover from stress & disillusionment. – New-York, Routledge, 1995. – p. 233.